

2624:1

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK

UPPSALA

Landsmålsarkivet

Dalarna

Leksands sn

Westgårds, A. 1930  
Svar på ULMA:s fråga. 19  
Nödbröd.

9 Bl. 40

L. L.

Exc. S. B.

2624:1

Loar i frågelistan N: 19 "Nödbröd"Dalarna.

från Åsbygge & Järning i Leksands socken, Dalarna. Leksand.  
 upptecknat av Rud. Westgärds, Leksands huvudort. A. Westgärds.  
 ligga efter samtal med hustrun Anna Englund i S. Ink. 197430.  
 Bergsäng, född 1860.

I. Missväxtar betecknades här som nödår, när skörden slog  
 nästan fel, svagår och hårdår, när frosten eller torken  
 uppträdde mera partiskt. Vissa byar, vilka låga hägr,  
 voro mindre utsatta för frost vid frostår, men lida des-  
 ta mera av torken vid sådana år. Nöen benämning  
 "kleutår" förekommer. Som motsats beqvämas benämning  
 "bra sässår", huvår, "se riktigt huvår", ävenså ärtår  
 då ärtorna gingo till, samma och övriga sädeslag.

(Söckenmagasin ha funnits här sedan på 1750 talet, där be-  
 folkningen fått låna vissa kvanterna säd mot hänta. (Jag har  
 en del fragment av denna ortens magasinshärbärg i mitt  
 förvar.) Dessa magasin kallades för magasinshärbärg-  
sr, härbärg = heribre. Någon närmare beskrifning om

Oodl. i  
härbrärg

dessa magasin kan lemnas i något annat sammanhang.  
 Någon särskild benämning på nödbrod i allmänhet synes ej  
 ha funnits här på orten, utom barkbröd, barkbrö =  
 av bark, hälubö = av halan och mällorbö av mällor  
 av nästan obestämd sädesdrösa = drösa, även benmjöl  
 har använts som tillsats vid brödbakning. Efter 1867 har  
 knappast någon bark tillagts som bröduddigrens här  
 på orten. Några andra ord äro "foderlösa" har vete-  
 ligen ej funnits här som uttryck för foderbrist och något  
 särskilt eller genusansett namn på de tjälpfoder som då  
 tillgreps, kunde sagosmannen ej erinra sig. Ordet "gussläu",  
 som säd och mjöl bequas ännu ganska allmänt. Om kreatur-  
 ens tillstånd i foderbristtider användes: "lädigsvaltnä",  
urtoumnade, stela, magar som en "skrika", sades om  
 kor och som "en par sävstolar" om en häst. Som  
 vridningsfoder användes löv, björk, al och rönn, vilket under  
 sommaren begades i form av härrar, som förbrades på härrar  
 och kallades löpphärrar, dels av sälj och rönn i plockad

Ord b. i  
 guds-län  
 ?  
 ? ?

3. Form, vilket kallades au "strypa löv", deia löv torrades sedan på marken, eller på ladulaggen och förvarades till vintern. Ävenså inhoprädes asplöv och förvarades, det sådes som deia au det var "förgiftit" <sup>(förgiftit)</sup> som det icke var självsjället. Men även suris och härtgödsel användes vilka kokades eller åtminstone blöttes i kokande vatten.

11 Till människoföda användes bark huvudsakligast av tall, al och asp, samt <sup>även</sup> rönn åt kreaturen. Numera långt in i senare tider har barkmjöl, näst av albark använt au utdryga slekorna åt kreaturen, stetjor = mjöl och salt, brödsnurror o. d. som vattkullan eller älkalu hade i en särskild påse. "Sleskräppa" i sitt band eller svärs knytt omkring midjan och ur vilken hon då och då gav kreaturen en näve utser. "Sleskräppa" användes även som uttryck om en instänsam person, vilken genom sin instänsamhet söker vinna något. Bark togs även i stor utsträckning för garvningsämne och taktäckning, till vilket användes gråbark, men

4. Även björk, näver, till det senare. Bark kallades för bärbark och näver för nävör. Taknävör, skonävör, "nävör ta gör upp gell må." äro olika benämningar på näver. Barken togs på våren i pavinngstiden och kallades för äf "läpa": läp bärbark, läp nävör. Benämningen för äf träden savade kallades för äf de "löpte". Arbetet med insamlingen av bark kallades för "äf ta bärbark."

III. Den grova barken vertill på stammarna kallades för flädderbärbark, den finare upp till för glädderbärbark. Den togs på våren och beqvandades äf för loss den en träkil, som slogs in mellan barken och trädet. Dessa kallades äf "flä" trädet. Flä, sådes äf vid slakt äf taga skinnnet av slaktdjuret. Tunerbarken kallades för skav. De barkstycken som avfläddes kallades för läpor, n. (bärbarkläpor pl.) Grovbarken, som skulle användas till täckningsändamål kallades och kallades bärbarkullär. Då träden ej fälles, kallades dessa äf alla träden. De

Landsmålsarkivet Uppsala 2624:1  
A. Westgårds. 1930. LEKSAND

DAL.

Frgl. 19

Ordb.:  
bark

Ordb.:  
löpa f.

obs.

5. sålunda vickarna barkstyckena lakades ur sedan, lak-  
as och torrades sedan på hässjor, vilka kallades bark-  
hässjor, eller utbreddes på lagar o. d. Nu man kok-  
 ade bark och tiansammans med lagen, s. k. barklag  
 gav kreaturen, visste sagesmannen att ha förekunnit.

IV. Sedan den hakats, blandades den med maller  
 och maldes på de s. k. skvattkorna. Någon beredning  
 av gryn utav bark visste hon ej ha förekunnit här  
 på orten.

V. Barkbrödet vilket sålän behöves subart utav bara  
 barkmjöl, utan var denna utblandat med maller, halv-  
 mjöl, beumjöl, m. m. och gjordes degen av "liufvospad", spad  
 - det vären eller lag, vari man kokat något, för att  
 bli va segare och bättre hålla ihop. Kakorna som bek-  
 ades, kallades för barkbrö, och gjordes ganska tjocka.  
 De petades ut ur ugnen i säll, i vilka de sedan  
 förvarades. De voro sedan då ganska torra och hårda.  
 Man ansåg att denna bröd var mindrevärdigt ur

Orde.:  
 bark-lag

?  
 Orde.:  
 Spad

6. näringsrymspart, emär man ej "bidde" blev fort hungrig, efter att ha förtärit det samma. Man sade sig också bli "sväng" = matt av dyfika diet.

VI. Allmänt här i orten i mitten av 1800 talet användes till at drygning av brödsammansäten mällor, sådor, ag-  
nor, mäsk, drank, potatis och kärrötter. Och kallades brödet i allmänhet efter de ämnen varav det gjorts. Mäsk har ingått i brödet ända till senare tider, då man endast till helgerna fick använda oblandat bröd. Därav beteckningen "mäskställa", som sades när man över en helg därför att man då återigen fick återgå att äta mäskbröd, vilket var den allmänna vändäsbullen i motsats mot sfndäsbullen, som var bakad av rent gesslän eller spannmål. Några indigrensar såsom lavar och mostar har ej här på orten bakats bröd, däremot har linfrö och linfrösopps använts. (Osbrö = av linanquar har ären outalats) lip som linfrövälling.

Ordb.:  
ställa f.

Ordb.:  
brödn.

7.

VII: Beumjölsgröt, kokad av beumjöl och halumjöl hade sagsmannens farfar ätit, men förklarar att ej alla kunde äta denna rätt. Soppor av mälla och välling av syvgräs användes allmänt. Den syrliga smaken av det senare gjorde att man fann detsamma som ersättning för dricka vid kokning av ölsoppa = ölspa. (Fiskspad användes också till tillagning av s. k. sis, vilket kallades doppa, fiskdoppa, fläckdoppa, strömningsdoppa.)

Ord  
doppa  
f. g. (n. ?)

Landsmålsarkivet Uppsala 2624:1  
A. Westgårds. 1930. LEKSAND

DAL.

Frgl. 19

VIII: Barkmjöl användes åt kreaturen i form av skekor, som för ut sogets, därtill användes under senare tiden näst all bark. Som egentligt nörfoder användes järnk|bark av rönn och asp, vilket skavdes av medelst en krokig kniv, s. k. "skekkniv" vilken användes på urholtra skedar med. (Skekkniv m.) I bland lades "habbarna" i krubborna för att kreaturen själva fingo i gaga utav barken.

Ord b.  
skek-  
kniv

IX: Gräsmå utfodrades med tauris och curis, det förra kallades tausträut, Curis kokades och gavs lagom åt kalvar,



8 Då det kallades för "Kalvdrack", så daut gavs också åt korna. Stvistar av lövträd togs och utfodrade kreaturen med, men hade inget särskilt namn. Dock ansågs unga skad vara giftiga; förgiftiga. Slästgödsel användes som kreatursföda, då det först blöttes i kokhett vatten och tillättes med augeumjöl. Halvstek hade nedtojts och beqvats till att utfodra kreaturen med. Det berättas att i Lakerås by man var uppe om nästerna och stal de gamla ladutaken för varandra till att "stiva" = utfodra sina kreatur med.

Sädgröt, linangsölsopa, mäskebrö, äro maträtter här på orten, som förr beqvats. Som nödfoder användes i stor utsträckning kvickrot, vilken utgrävdes i åkrarna. I synnerhet idkades denna på präståkrarna, där jordmånen, (sandjorden) var synnerligen lämplig och förr ad tidigt företogs sådant. Denna föraledde en liten "tokug" sorkonkar till en söndag "klona" upp på kyrktaket och tala och säga: Nibelöver ej vara foderlösa så länge ni kan gå till den

Orde,  
gröt

9. latesåker och gräva kvicktag." Tag = tagor pl. tagor, kvicktäger på leknamn. "Glödkasar" var en sorts kakor, rätt tjocka, som utbakades och gräddades på fin glöd i stuguspiselu, de kallades också "glödbulle" och "kalbulle", vilket senare också kallades i panna gräddade pannkakor. Som mjöl fin dylika användes siktat kornmjöl, ibland även av ärtmjöl. Loppa bakades för sod, ärtsod, kälssod, gickssod, Spisbröd bakades i runda kakor och kallades bullar pl. bullar, tunnbröd som var ojämt, kallades allmänt bara för brö, brötkäku, och var viken i trekantig form för det som användes vid gården och i fyrkantig form för det som skulle packas och fraktas, vilket då kallades "tyst-vikt" = kistaikt, kista = tysta. Ibland bakades några särskilda kakor av ojämt deg, något större än vanliga bullar, men mindre än tunnbröds kakor, dessa var något tjockare än vanligt tunnbrö och kallades för kläns, jolpärakläns, då potatis var tillrädd.

Ordl.  
kläns